

לוויים, מקבלים מהצומח מזון, ואחר כך פורעים את ההלוואה בהיותנו נותנים לו אוויר, מים, חומרי גידול ועוד. בהשקפת האחדות השלמה אין היצורים השונים נפרדים זה מזה, כולם מחוברים, מקבלים ונותנים זה לזה ... הלוקח ריבית, מראה שהוא כלל לא הבין את מושג ההלוואה והשותפות. הנחת המוצא של לוקח הריבית היא שאם הלוויתי את הכסף שלי, יש להרוויח מכך. זו טעות חמורה. הכסף אינו שלך - זהו כסף שעובר בין כולם, פעם הוא אצלך ופעם אצלו ... טעות לבוא חשבון על ההלוואות, על יחסי הגומלין שבמציאות, עקב מורכבותם הרבה. כל אדם או יצור חי נותן ומקבל לכל האחרים. מסיבה זו, גם אדם שלווה ברבית, למרות שהוא הצד שמפסיד, עובר על איסור ולוקה. אמנם הוא בחר להפסיד את כספו, אבל הבעיה אינה של לקיחת הכסף לא כדין, אלא של השקפה שגויה, הרי כולנו מלווים ולוויים אחד מהשני.

פרשת בהר-בחוקתי - מעלת השותפות

עניינה של מצוות הלוואה

1. ויקרא פרק כה, לה-לח

(לה) וְכִי יַמְנֶה אֲזוּיָהּ וּמִטָּה יְדוּ עַמְּהָ וְהַחֲזִיקָהּ בּוֹ עַר וְתוֹשֵׁב וְזוּי עַמְּהָ:
(לו) אֲלֹ תִקְחוּ מֵאִתּוֹ זֶשֶׁה וְתַרְבִּית וְיֵרֵאתָ מֵאֲלֹקֶיהָ וְזוּי אֲזוּיָהּ עַמְּהָ:
(לז) אֶת כֶּסֶףךָ לֹא תִתֵּן לוֹ בְּזֶשֶׁה וּבְמִרְבִּית לֹא תִתֵּן אֶכְלֶךָ:

2. רש"י הירש ויקרא פרק כה

נשך ותרבית. "נשך" - הקרוב ל"נזק" - מתאר את הריבית מבחינת הפסד הלווה; ואילו "תרבית" היא ריבית מבחינת רווח המלווה.

3. תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף ס עמוד ב

אלא אמר רבא: אי אתה מוציא לא נשך בלא תרביית ולא תרביית בלא נשך

4. באור פניך - מאמר לפרשת משפטים עמוד ז הרב ראובן ששון

האיסור לקחת ריבית על הלוואה הוא דבר שפעמים רבות הטבע האנושי מתקשה בו מאד. שכן הכסף הוא אחד המרכיבים העיקריים בפרנסה ובשגשוג הכלכלי. הכסף מאפשר לקנות סחורה ולמוכרה ולהרוויח, להשקיע את הכסף וכך להרוויח אחוזים וכדומה. הלוואה ללא ריבית לכאורה 'פוגעת' במלווה, שכן באותו הזמן שהכסף נמצא אצל הלווה, המלווה היה יכול להרוויח ממנו בעסקאות מניבות. על כן קשה להבין מדוע התורה אסרה לקחת ריבית. ופעמים רבות הלווה ירוויח גם אם יקח הלוואה בריבית, ואף על פי כן הדבר אסור מהתורה. ומדוע לא התחשבה התורה גם בהפסדו של המלווה בכך שהוא 'מקפיא' את ממונו אצל זולתו. מדוע לא נתייחס להלוואות כמו 'השכרת כסף'? כשם שהאדם יכול להרוויח מכך שמשכיר את רכבו או כליו לחברו, כך יכול להרוויח מכך ש'משכיר' לו כסף

5. דברים פרק כג, כא

(כא) לְכַרְי תִּשְׁיֶה וּלְאֲזוּיָהּ לֹא תִשְׁיֶה לְמַעַן יִרְכַּךְ ה' אֱלֹקֶיךָ כֹּכְלֹ מִשְׁלֹחַ וְיָדָךְ עַל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָתָּה בָּא שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ: ס

6. רמב"ם הלכות מלוה ולוה פרק ה

ומצות עשה להשיך לעכו"ם שנאמר לנכרי תשיך מפי השמועה למדו שזו מצות עשה וזהו דין תורה

7. באור פניך עמוד ז

אין בהוראת התורה הזו משום זלזול בגויים, כי באמת הלוואה בריבית היא הפעולה הטבעית והמתבקשת בנקודת מבט אנושית רגילה. אדרבא, הצינוי שלא להלוות בריבית הוא החידוש, וזוהי דרישה עליונה מאד. העובדה שזוהי דרישה השייכת דווקא לעם ישראל מצביעה על כך שיש למצווה זו זיקה עמוקה לקדושת עם ישראל ולסוד אחדותו הפנימית בשרש הנשמה.

הלוואה - קיום העולם

8. שמות רבה (וילנא) פרשת משפטים פרשה לא

טו ד"א לא תהיה לו כנושה, הה"ד טוב איש חונן ומלוה יכלכל דבריו במשפט, בא וראה כל בריותיו של הקדוש ברוך הוא לווין זה מזה, היום לוח מן הלילה והלילה מן היום, ואינן דנין זה עם זה כבריות שנא' (שם /תהלים/ יט) יום ליום יביע אומר, הלבנה לוח מן הכוכבים והכוכבים מן הלבנה... השמים לוין מן הארץ והארץ לוח מן השמים ... בריותיו לוין זה מזה ומשלמין זה לזה, ובשר ודם לוח מחברו ומבקש לבלעו ברבית

9. סימן לבנים ויקרא עמוד 176

היום והלילה אינם מושגים מוחלטים. היום הולך ומתארך בקיץ על חשבון הלילה, ומתקצר לאחר מכן בחורף. ההלוואות הללו מתרחשות 'בלא דברים', בלי הסכם מפורש, בהרמוניה מובנת בעולם. כשאנו אוכלים צמחים למשל, אנחנו בעצם

10. תלמוד בבלי מסכת שבת דף סג עמוד א

אבא אמר רבי שמעון בן לקיש: גדול המלוה יותר מן העושה צדקה

11. רמב"ם הלכות מלוה ולוה פרק א

מצות עשה להלוות לעניי ישראל שנאמר אם כסף תלוה את עמי את העני עמך, יכול רשות תלמוד לומר העבט תעביטנו וגו' ומצוה זו גדולה מן הצדקה אל העני השואל שזה כבר נצרך לשאול וזה עדיין לא הגיע למדה זו, והתורה הקפידה על מי שימנע מהלוות לעני

12. באור פניך עמוד יב

הרבה יותר קשה לגייס תשומת לב וריכוז מחשבתי של האדם בצרכי האחר, מאשר לתת לו צדקה. נתינת הצדקה היא התעוררות של טוב לב, אך אינה בהכרח מוציאה את האדם מתוך מחשבותיו על עצמו, לעומת זאת, גיוס המחשבה והכישורונות לטובת חיי הזולת היא יציאה משמעותית של האדם מעצמו למען הזולת.

13. משנה מסכת אבות פרק ה

ארבע מדות באדם האומר שלי שלי ושליך שלך זו מדה בינונית ויש אומרים זו מדה סדום שלי שלך ושליך שלי עם הארץ שלי ושליך שלך חסיד שלי שלי ושליך שלי רשע:

ר' עובדיה מברטנורא

ויש אומרים זו מדה סדום - קרוב הדבר לזו לדי מדה סדום. שמתוך שהוא רגיל בכך, אפילו בדבר שחזירו נהגה והוא אינו חסר לא יראה להנות את חזירו, וזו היתה מדה סדום שהיו מתכוונים ללכות הרגל מצניעה, ואף על פי שהיתה הארץ רחבת ידים לפנייהם ולא היו חסרים כלום:

שלי שלך ושליך שלי עם הארץ - שנהגה ומהנהג צדקה, וזהו יסוד של הארץ, אבל אינו יודע קרא דחתיב (משלי ט"ו) וסוף מתנות יחיה

14. ויקרא פרק כה, א-ב

(א) וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה בְּהַר סִינִי לֵאמֹר: (ב) דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם כִּי תֵבְאוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָנֹכִי נֹתֵן לָכֶם וְשִׁבְתֶּהּ הָאָרֶץ שְׂבַת לַיהוָה:

(א) דבר סיני - מה ענין שמיטה אלל הר סיני, והלא כל המצוות נאמרו מסיני, אלא מה שמיטה נאמרו לללוהיה ופרכוהיה ודקדוקיה מסיני, אף כולן נאמרו לללוהיה ודקדוקיה מסיני, כך שניהם צורתם כהנים

15. סימן לבנים ויקרא עמוד 178

עיקרון זה של ההלוואה הוא היסוד לנתינת התורה. ההבנה של "והחזקת בו" נובעת מהכותרת "בהר סיני" שבה מתחילה הפרשה. בהר סיני נוצרו שותפות ודיבור בין ישראל לקב"ה. הקשר מתבטא בצורה מיוחדת בשיר השירים, בו הקב"ה קורא לעם ישראל בשמות שונים וסותרים - אם, בת, רעייה ועוד. שמות ואדרים שונים ליחסי שותפות והלוואה. על קניית צרכי שבת תאמר "חז"ל "לוו עלי וקדשו קדושת היום והאמינו בי ואני פורע". ה'עיסקה' הזו שייכת לא רק לשבת בראשית, אלא גם לשבת הארץ: "וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית הן לא נזרע ולא נאסף את תבואתנו".

22. משלי פרק כב פסוק ז
עשיר ברשעים יבטיח ויעבד ליה לאיש מלוה:
מצוות דור

(ז) עשיר - העשיר בדעת ימשול בעניי הדעת וכן עבד ליה לאיש מלוה ר"ל כמו שהלוה הוא מוכנע להמלוה על כי ליה לו די מחסורו כן ימשול החכם בעניי הדעת על כי יספיק להם משאלותם בדבר החכמה:

23. באור פניך עמוד ח

חירות האדם היא אחד היסודות הגדולים בעבודת ה', כי אין עבד לשנים, ומי שמשועבד לזולתו, הדבר מפריע לעבודה מלאה לה'. במובן זה, "עבד ליה לאיש מלוה", והעבדות למלוה הוצצת בינו ובין עבודת ה'. באמת הקב"ה הוא זן ומפרנס לכל, והכל ממנו יתברך שמו, אלא שבניגוד לבעלי החיים רצה הקב"ה שהאדם יהיה שותף פעיל למחייתו וכלכלתו, לפיכך בראו עם כוחות וכשרונות, כך שיוכל לעבוד ולהרוויח למחייתו בכוחות עצמו, והקב"ה ישרה ברכתו ואורו על מעשי ידי האדם. ואלם בשעה שהאדם נופל למעגל העוני, עד שנצרך להיות נזון מקופת הצדקה, הרי שהוא למעשה נזון דרך אנשים אחרים. אכן הקב"ה מפרנס את כולם, אך פרנסתו עוברת דרך 'אמצעי' ואינה ישירה מאת ה'.

24. תלמוד בבלי מסכת שבת דף קיט עמוד א

בעא מיניה רבי מרבי ישמעאל ברבי יוסי: עשירים שבארץ ישראל במה הן זוכין? אמר לו: בשביל שמעשרין, שנאמר עשר תעשר - עשר בשביל שתתעשר

25. באור פניך עמוד ט

לאור דברינו נבין את עומק העניין. למעשה, הקב"ה זן ומחייב כל אחד מבניו. אך בשעה שהאדם נזון מהצדקה, נמצא שברכת ה' שמיועדת עבורו, צריכה לעבור דרך מי שמפרנס אותו, לכן העשיר שמרבה בצדקה זוכה להתעשר, כי ברכת ה' שבאה אליו כוללת את השפע המיועד לכל מי שניזון מכוחו. לכן הוא זוכה לרוב שפע הרבה מעבר לברכה שתהיה לו עבורו ועבור בני משפחתו. ... על כן יובן, שהמצב בו האדם עדיין לא נפל לעניות ולבקש צדקה, אלא שהוא נקלע לקשיים וזקוק להלוואה, כדי שיוכל להתחזק כלכלית ולעמוד על רגליו, הוא טובה גדולה יותר מאשר לתת לו צדקה. כי במתן צדקה האדם דואג לרווחה חומרית של העני, ואילו במתן הלוואה האדם מסייע גם לשמור על בהינת החיבור הישיר בין חברו ובין השפע האלוקי. כי שמירת העצמאות היא שמירת ברכת ה' הישירה על האדם.

מצוות השמיטה - מדד לרמת הבטחון בה'

26. חתם סופר ויקרא בחוקתי ד"ה ברוך

ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו, יראה לי כי הנה יש הבוטח בה' כרשב"י ואין לו משען ומשענה על שום אדם כי אם חרוב ואמת המים, והוא המדה הגדולה שבבטחון, ויש הרבה צדיקים וישרים הבוטחים על אדם או סכה מהסכות או על צבור שהם המפרנסים אותם ואומנם מודים ומשבחים להי"ת שנתן כן בלבבו של זה ... אמנם אין זה כל כך במעלה ובמדרגה כמו רשב"י אלא הרבה עשו כרשב"י ולא עלתה בידם ... אמנם יש רשעים גמורים שאינם מאמינים בתשועת ה' כלל אלא המשולח לזונם ולפרנסם ואומרים כי זה האדם זרועו מושלה לו, ולבבו הטוב הוא הזן אותו לא מחסדי ה' אשר שם חנו בעיניו וזהו בגדר ארור הגבר אשר יבטח באדם

27. כלי יקר ויקרא פרק כה

אומד אני שטעם מצוה זו היא להשריש את ישראל במדת האמונה והבטחון בה'. כי חשש הקדוש ברוך הוא פן בבואם אל הארץ יתעסקו בעבודת האדמה על המנהג הטבעי וכאשר כבר מצאה ידם ישכחו את ה' ויסורו בטחונם ממנו, ויחשבו כי כוחם ועוצם ידם עשה להם את החיל הזה ועולם כמנהגו נוהג ויחשבו שהארץ שלהם היא אות ובה בעלים ואין זולתם. על כן הוציאם ה' מן המנהג הטבעי לגמרי כי בשש שנים דרך האומות לעשות שני שנים זרע ושנה אחת בור כדי שלא להכחיש חילה, והקב"ה אמר שש שנים תזרע שדך, מידי שנה בשנה ואני מבטיחך להוסיף כוחה שלא תכחיש.

אנחנו כאילו 'מלווים' לקב"ה ונמנעים מעבודת הארץ לשנה שלמה, והקב"ה מחזיר לנו: "וצויתי את ברכתי לכם בשנה השישית ועשת את התבואה לשלוש השנים". בשבוע הבא נקרא "אם בחקתי תלכו ואת מצותי תשמרו ועשיתם אותם ונתתי גשמיכם בעתם ונתנה הארץ יבולה ועץ השדה יתן פריו" לא שכר ועונש פשוטים יש כאן, אלא יחסי הלוואה ושותפות - אם ניתן את חלקנו נקבל בחזרה. כך מסתיים ספר ויקרא, ספר של שותפות מלאה בין הבורא לעם ישראל ולבריאה כולה

עולם אחד - עם אחד

16. דברים פרק טו, א-ג

(א) מקין יעבד עינים תעשה יעמטה: (ב) וזה דבר היעמטה שמוט כל בעל משה ירו אשר ישה ברעהו לא יש את רעהו ואת אוזו כי קרא יעמטה לה: (ג) את הנכרי תגיש ואשר יהיה לך את אוזיה תשמט ידך:

17. דברים פרק טו, ט

(ט) היעמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה ענת השבע ענת היעמטה ורעה עינך באוזיה האביון ולא תתן לו וקרא עליך אל ה' והיה לך זוטא: רשב"ם

(ט) השמר לך פן יהיה עם לבבך דבר בליעל - כלומר דבר של רעע,

18. שמות פרק כב, כד

(כד) אם כסף תלוה את עמי את העני עמך לא תהיה לו כעשה לא תשימון עליו יעף: רש"י

נראה ש"את - העני" הוא שם - לוואי ל"את - עמי": אתה תלווה לעני, ובעשותך כן - הנך מלווה "לעמי"; "העני עמך", הווה אומר, העני הקשור עמך בקשרי לאום והזקוק לסיועך, ייצג כלפיך את "עמי", את ציבור בני עמי. בהלוותך לו, אתה ממלא חובה כלפיהם.

19. באור פניך עמוד יט

שני רבדים קיימים בישראל - ברובד החיצוני אנו גופים נפרדים, וכל אחד תופס את עצמו כישות נפרדת, אך ברובד הפנימי כולנו הוויה אחת, וכל הפירוד בינינו הוא רק מקטנות מבט וטעות חושים. מצד הרובד הפנימי היחס ביני ובין הזולת הוא כחם יד ימין ליד שמאל ... זהו סוד הפסוק "אם כסף תלוה את עמי את העני עמך" - כשאתה נותן לעני, אתה נותן לעמי, לכלל ישראל, אוצר סגולה פנימית, שהיא העצמיות האמיתית של כולכם. ונמצא שגם אתה בכלל זה, כי אתם אחד. ולכן מדגישה התורה - "לא תהיה לו כנושה", אל תתהלך מולו כמי שעושה לו טובה, כי זו תנועה נפשית הבאה ממקום הפירוד, ואתם כאן אחד.

20. ויקרא פרק כו פסוק מא

אף אני אלך עימם בקרי והבאתי אתם בארץ אביהם או אן יבוע לבבם הערל ואן ירצו את עונם: רש"י

(מא) והבאתי אתם - אני בעצמי אביאם, זו מדה טובה לישראל, שלא יהיו אומרים, הוואלו וגלינו בין האומות נעשה כמעשהם, אני איני מניחם, אלא מעמיד אני את נביאי ומחזיקן לתחת כנפי, שנאמר (יחזקאל כ לב - לג) והעולה על כוחם היו לא תהיה וגו' חי אני וגו' אם לא ביל חזקה וגו':

21. מתוך בינה לעיתים - ישיבת הר ברכה

"המלוה בריבית" נעשה לדמות מיתולוגית של היהודי בתרבות האירופית. הערפד, מוצץ הדם - הוא היהודי. תפיסה מעוותת זו של שנה יוקדת מתעלמת לגמרי, כמובן, מן השירות הראשון במעלה שסיפקו היהודים לחברה האירופית, מצד אחד, ומן המגבלות החמורות שהוטלו על הפעילות היהודית על ידי הנוצרים, מן הצד האחר. ליהודים כמעט שלא היה אפיק אחר לקיום מלבד המסחר, המלאכה ועיסוקים פיננסיים.

רובד נוסף - להיות מחובר לבורא עולם!!!

מה מסתתר מאחורי איסור ריבית כדי להבין את האיסור כלפי יהודי ואת הציווי החיובי כלפי גוי.

הלואה - קיום העולם

8-9 – על הפסוק: "לא תהיה לו כנושה" מובא במדרש: הה"ד טוב איש חונן ומלוה יכלכל דבריו במשפט" – בוא וראה כל בריותיו של הקב"ה לווין זה מזה, היום לווה מן הלילה והלילה לווה מן היום, הארץ לווה מן השמים והשמיים לווים מן הארץ וכך הוא היחס בכל הבריות מלבד בשר ודם שם אחד לווה מחברו ומבקש לבלעו בריבית. המדרש בא לומר שהיחס בין הברואים הוא יחס של הלואה ללא ריבית כדוגמת היום והלילה שבחורף היום מתקצר ומלווה מזמנו ללילה ובקיץ הלילה מתקצר ומלווה מזמנו ליום וכך אצל כל הברואים, אחד מלווה ואחד לווה ולאחר זמן המלווה לווה והלווה מלווה, אך אצל בני האדם אין את היחס הבריא הזה אלא כל הזמן אדם עסוק במחשבה איך הוא ירוויח. וכמו שכותב הרב קשתילאל שהלוקח ריבית, מראה שהוא כלל לא הבין את מושג ההלוואה והשותפות. הנחת המוצא של לוקח הריבית היא שאם הלוויתי את הכסף שלי, יש להרוויח מכך. זו טעות חמורה. הכסף אינו שלך - זהו כסף שעובר בין כולם, פעם הוא אצלך ופעם אצלו ... טעות לבוא חשבון על ההלוואות. כל אדם או יצור חי נותן ומקבל לכל האחרים. מסיבה זו, גם אדם שלווה בריבית, למרות שהוא הצד שמפסיד, עובר על איסור ולוקה. אמנם הוא בחר להפסיד את כספו, אבל הבעיה אינה של לקיחת הכסף לא כדין, אלא של השקפה שגויה, הרי כולנו מלווים ולווים אחד מהשני.

10-12 - על פי הבנה זו ניתן להבין מדוע אומר רבי שמעון בן לקיש שגדול המלווה יותר מן העושה צדקה ודבריו נפסקו להלכה כמובא ברמב"ם: " מצות עשה להלוות לעניי ישראל שנאמר אם כסף תלוה את עמי את העני עמך, יכול רשות תלמוד לומר העבט תעביטנו וגו' ומצוה זו גדולה מן הצדקה אל העני השואל שזה כבר נצרך לשאול וזה עדיין לא הגיע למדה זו, והתורה הקפידה על מי שימנע מלהלוות לעני".
נתינת צדקה זה מעשה גדול, אבל בנתינת צדקה אין יחסי שותפות, אלא יחס של נותן ומקבל. יחס של שותפות הוא היחס הרצוי בהתנהלות הבריאה. ביחס של שותפות לאדם יש תחושה הרבה יותר נעימה, ההרגשה להיות נזקק היא הרגשה שבאופן טבעי ונורמלי זרה לאדם. יש מצבים שאדם רגיל להיות מקבל ולבו גס בדבר עד שהתחושה הלא טבעית נעשית לו טבע שני, אך המעמד הטבעי הטהור של האדם הוא מעמד של שותפות, לפעמים הוא בעמדת נתינה ולפעמים הוא בעמדת קבלה.

13 – המשנה באבות מביאה ארבע מדות באדם - "שלי שלי ושלך ושלך זו מדה בינונית ויש אומרים שזו מידת סדום". נתמקד בשיטת ה'יש אומרים', לכאורה מה כל כך רע בגישה של שלי שלי ושלך ושלך? אלא שבגישה זו האדם מבטא את חוסר הרצון שלו להיות שותף והתוצאה של חוסר שותפות תגרור את האדם למידת סדום וכמו שכותב רע"ב - "קרוב הדבר לבוא לידי מדת סדום, שמתוך שהוא רגיל בכך, אפילו בדבר שחברו נהנה והוא אינו חסר לא ירצה להנות את חברו. כאשר אדם מחנך את עצמו לחוסר שותפות, גם אם בהתחלה ההתנגדות לשותפות תבוא מחמת שהוא חושב שהוא מפסיד, לאט לאט האדם ירגיל את עצמו לחיות חיים של חוסר שותפות ואז גם במקומות שאין לו שום הפסד הוא לא ירצה להיות שותף. נביא כמה דוגמאות שיכולות להמחיש לנו את הדברים.

28. ויקרא פרק כו, לד-לה

(לד) אִזְ תִּרְצֶה הָאָרֶץ אֶת שְׂבֻתֶיהָ כֹּל יְמֵי הַשְּׁמִימָה וְאַתֶּם בְּאָרְץ אֲבוֹתֵיכֶם אִזְ תִּשְׁבֹּת הָאָרֶץ וְהָרְצִית אֶת שְׂבֻתֶיהָ: (לה) כֹּל יְמֵי הַשְּׁמִימָה תִּשְׁבֹּת אֶת אֲשֶׁר לֹא יִשְׁבֹּתָהּ בְּשִׁבְתֵיכֶם בְּשִׁבְתֵיכֶם עֲלֶיהָ: רש"י

לא אשך לא שנתה - שבעים שנה של גלות ככל הן היו כנגד שבעים שנות השמטה ויוכל שהיו בשנים שהכעיסו יסאל כללם לפני המקום מרוב מאות ושלושים שנה.

29. ספורנו ויקרא פרק כה

והזכיר משה רבינו זאת הפרשה בזה המקום כי חשב שיכנסו תכף לארץ כמו שהעיד באמרו נוסעים אנחנו אל המקום (במדבר י, כט). והזהיר על שמטת קרקע בפרט כי בחטאם בשמירתה יגלו ממנה כמו שהעיד באמרו אז תרצה הארץ את שבתותיה (להלן כו, לד) וכן העיד בסוף דברי הימים באמרו עד רצתה הארץ את שבתותיה (דהיי"ב לו, כא):

בס"ד

סיכום

1-4 – פרשת בהר עוסקת בעיקר בשנת השמיטה ובשנת היובל, אך בתוך הפרשה נכנסת גם מצוות הלואה - "וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו גר ותושב וחי עמך. אל תקח מאתו נשך ותרבית ויראת מאלוקיך וחי אחיך עמך. את כספך לא תתן לו בנשך ובמרבית לא תתן אכלך" ... הרש"ר הירש מסביר שנשך מתאר את הריבית מבחינת הפסד הלווה ו"תרבית" היא ריבית מבחינת רווח המלווה. הלואה בריבית בנויה תמיד על הפסד של הלווה ורווח של המלווה וכמאמר הגמרא "אי אתה מוצא לא נשך בלא תרבית ולא תרבית בלא נשך". הרב ראובן ששון תמה על עצם איסור לקיחת ריבית. האיסור לקחת ריבית על הלואה הוא דבר שפעמים רבות הטבע האנושי מתקשה בו מאד. שכן הכסף הוא אחד המרכיבים העיקריים בפרנסה ובשגשוג הכלכלי. הכסף מאפשר לקנות סחורה ולמוכרה ולהרוויח, להשקיע את הכסף וכך להרוויח אחוזים. הלואה ללא ריבית לכאורה 'פוגעת' במלווה, שכן באותו הזמן שהכסף נמצא אצל הלווה, המלווה היה יכול להרוויח ממנו בעסקאות מניבות. על כן קשה להבין מדוע התורה אסרה לקחת ריבית. ופעמים רבות הלווה ירוויח גם אם יקח הלואה בריבית, ואף על פי כן הדבר אסור מהתורה. ומדוע לא התחשבה התורה גם בהפסדו של המלווה בכך שהוא 'מקפיא' את ממונו אצל זולתו. מדוע לא נתייחס להלוואות כמו 'השכרת כסף'? כשם שהאדם יכול להרוויח מכך שמשכיר את רכבו או כליו לחברו, כך יכול להרוויח מכך ש'משכיר' לו כסף?

5-7 – שאלה נוספת שמתעוררת באיסור ריבית היא בהבדל שיש בין יהודי לגוי. ליהודי אסור להלוות בריבית אולם לגוי מותר שנאמר "לנכרי תשיך". הרמב"ם מבאר שלא רק שמותר אלא מצווה - "ומצות עשה להשיך לעכו"ם שנאמר לנכרי תשיך". הרב ראובן ששון מבאר שאין בהוראת התורה הזו משום זלזול בגויים, כי באמת הלואה בריבית היא הפעולה הטבעית והמתבקשת בנקודת מבט אנושית רגילה. אדרבא, הציווי שלא להלוות בריבית הוא החידוש, וזוהי דרישה עליונה מאד. העובדה שזוהי דרישה השייכת דווקא לעם ישראל מצביעה על כך שיש למצווה זו זיקה עמוקה לקדושת עם ישראל ולסוד אחדותו הפנימית בשורש הנשמה. עלינו לברר

אף כולן נאמרו כללותיהן ודקדוקיהן מסיני. התשובה של רש"י שמקורה בתורת כהנים מיד מעוררת קושיא חדשה, מדוע דווקא מצוות השמיטה מהווה דוגמא וסמל לכל המצוות כולן? הרב קשתאל מבאר את הדברים על פי היסודו שלמדנו. בהר סיני נוצרה שותפות בין ישראל לקב"ה. במצוות השמיטה בא לידי ביטוי הקשר הזה באופן חזק מאד, בשנת השמיטה אנו כביכול מלווים לקב"ה בכך שאנו נמנעים מעבודת הארץ והקב"ה מחזיר לנו ב"ציווית" את ברכתו לכם בשנה השישית ועשת את התבואה לשלוש שנים".

עולם אחד – עם אחד

16-17- בספר דברים מובא מעין השלמה לפרשת בהר. בפרשתנו לא מוזכר עניין שמיטת כספים שיש בשנת שמיטה, דין זה מובא בפרשת ראה – "זוהי דבר השמיטה שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו ואת אחיו כי קרא שמיטה לה". עד עכשיו ראינו שיסוד ההלוואה הוא שותפות והשותפות מביאה לקיום תקין של העולם, אם כן מדוע בשנת השמיטה כל ההלוואות נמחקות. יותר מזה בהמשך הפרשה שם מתבאר שאם יבוא אדם ללוות כסף מחברו בערב שנת השמיטה, אם המלווה ימנע מלהלוות כסף משום שהוא יודע שברגע ששנת השמיטה תכנס הלווה לא יהיה חייב לפרוע את חובו, הרי שהוא עובר על איסור חמור עד שהתורה מכנה אותו "בליעל" ומפרש הרשב"ם דבר של רשע". לכאורה איזה מעשה רשע יש כאן? הרי כשם שכל מלווה מלווה על דעת שהלווה יחזיר לו את כספו גם כאן חששו של המלווה מובן מאד ולכאורה היינו צריכים לכבד אותו, משום מה התורה לא רק שאינה מכבדת את רצונו של המלווה אלא גם מכנה את מעשהו מעשה רע, היתכן?

18-19 – כדי לענות על שאלה זו עלינו להתבונן בפרשת משפטים, גם שם מוזכרת מצוות הלוואה בניסוח מעט שונה – "אם כסף תלוה את עמי את העני עמך לא תהיה לו כנושה לא תשימון עליו נשך". הרש"ר הירש מתמקד במילה "עמי" ומעלה אפשרות שצמד המילים "את העני" הוא שם לוואי ל"את עמי". המשמעות היא שבשעה שאדם מלווה לעני בעצם הוא מלווה ל"עמי" ובהתבוננות יותר עמוקה יוצא שהאדם מלווה לעצמו. הרב ראובן ששון מבאר שבעם ישראל קיימים שני רבדים, רובד חיצוני ורובד פנימי ברובד החיצוני אנו גופים נפרדים, וכל אחד תופס את עצמו כישות נפרדת, אך ברובד הפנימי כולנו הוויה אחת, וכל הפירוד בינינו הוא רק מקטנות מבט וטעות חושים. מצד הרובד הפנימי היחס ביני ובין הזולת הוא כיחס יד ימין ליד שמאל. זהו סוד הפסוק "אם כסף תלוה את עמי את העני עמך" - כשאתה נותן לעני, אתה נותן לעמי, לכלל ישראל, אוצר סגולה פנימית, שהיא העצמיות האמיתית של כולכם. ונמצא שגם אתה בכלל זה, כי אתם אחד. ולכן מדגישה התורה - "לא תהיה לו כנושה", אל תתהלך מולו כמי שעושה לו טובה, כי זו תנועה נפשית הבאה ממקום הפירוד, ואתם כאן אחד.

כאן אנו באים להבנה עמוקה יותר, השותפות אליה אנו שואפים היא שותפות לא של שני גופים, אלא של גוף אחד. ראינו במדרש שכל הבריאה מתנהלת ביחס של שותפות. כאשר אדם עומד מחוץ לכדור הארץ הוא רואה כוכב, הכל נראה לו כדבר אחד. כך גם בעם ישראל, בסופו של דבר כאשר האדם מלווה לחברו הוא מלווה לעצמו, אלא שהתורה לא תובעת מאתנו לחיות את התודעה הזו כל חיינו, שש שנים אדם מלווה והלווה מחויב להחזיר לו את כספו ההתנהלות החיצונית היא כשני גופים נפרדים.

לעצור לטרמפיסטים - פעמים רבות אנו לא משקיעים יותר מדי מחשבה אם לעצור או לא לעצור, אנו פשוט נוסעים מבלי להסתכל לצדדים.

יש כאן בעיה, נניח בצד את המקרים בהם אדם באמת לא יכול לעצור לטרמפן ונתמקד במקרים בהם הוא לא עוצר כי סתם לא בא לו לעצור. כאשר אדם נמנע לעצור לטרמפיסט הוא מאבד את השותפות, הרי כשהוא היה ללא רכב, או אפילו כשהילדים שלו עומדים ומשוועים שיעצור להם טרמפן, הדבר שהוא עכשיו הכי רוצה זה שמישהו יועיל בטובו לעצור. כולנו לפעמים נמצאים בעמדת נותן ולפעמים מקבל, הנכונות לעצור טרמפן, מעבר למעשה טוב יש בו ביטוי לשותפות גדולה. הכלל הוא שאנו לא צריכים כל הזמן להתעסק בשאלה "מה יצא לי מזה", אלא בהבנה שעצם השותפות היא הרווח הגדול ביותר לנו באופן אישי ולעולם כולו באופן כללי.

נתמקד בעוד שתי מידות המובאות במשנה: שלי שלך ושלי שלי - עם הארץ. הביטוי 'עם הארץ' מזהה אצלנו כביטוי שלילי, אך כאן המשמעות שונה. רבנו עובדיה מבאר שעם הארץ הכוונה "ישובה של הארץ", כלומר שהגישה של להנות ולהנות בשווה זו גישה שמביאה ליישוב הארץ. זו התנהלות טבעית ונורמלית של חבורה שלכולם יש אינטרס משותף – ליישב את העולם. מידה נוספת שמזכירה המשנה היא מידת – האומר שלי שלך ושלי שלך. זו כבר מעלה גדולה, אבל צריך לדעת ולהבין שמידת חסידות אינה שייכת לכלל אלא ליחידים. במידה זו יש יתרון גדול של התעלות בקודש אך יש גם הפסד שצריך להיות מודע אליו. פעמים רבות התחושה שמלווה את האדם בקרבה אל החסיד אינה תחושה של שותפות אלא תחושה של הערצה, כניעה, התבטלות. במצב של שותפות האדם מסתכל בגובה העיניים, ובמצב של חסיד האדם מסתכל מלמטה למעלה. נביא כמה דוגמאות מהחיים גדי לקרב את הדברים אלינו.

חברות - יש שני סוגים של חברות: 1. חברות שבה יש אחד ששופך, פורק, משתף והשני מקשיב ומייעץ. 2. שני הצדדים שופכים ושני הצדדים מייעצים ותומכים, לאו דווקא באופן שווה, אבל השיתוף בקשיים קיים אצל שני הצדדים. חברות טובה היא חברות מהסוג השני משום שרק בחברות כזו יכולה להיווצר תחושות שותפות לעומת הסוג הראשון שם אין תחושת שותפות אלא תחושת הערצה. לאדם שיש קשיים והתמודדויות קשה לפתח יחס של חברות לאדם ללא שום קושי וללא שום התמודדות. המשפט הידועה "צרת רבים חצי נחמה, אומנם נחמת שוטים אבל חצי נחמה, מדוע? משום שיש תחושת שותפות, אדם מרגיש שיש מישהו שמבין אותו, מישהו שמכיר את החוויה שלו. גם כאשר אנו שומעים הרצאה והמרצה משתף בהתמודדויות שהיו ושיש לו, יש בזה עונג גדול לשומעים משום שהם מרגישים שותפים, לעומת מרצה שאצלו תמיד הכל מושלם, אולי יש תחושה של התפעלות, אבל תחושת השותפות מאד חסרה. לכן חז"ל אומרים "עשה לך רב וקנה לך חבר". רב נותן מה שחבר לא יכול לתת וחבר נותן מה שרב לא יכול לתת, אלו יחסים שונים והאדם זקוק לשני סוגי היחסים הללו.

14-15 – פרשת בהר פותחת במצוות השמיטה, אך בשונה משאר המצוות במצווה זו נאמר לא רק עצם הציווי אלא גם היכן הוא נאמר ו"ידבר ה' אל משה בהר סיני לאמר". רש"י הראשון על הפרשה שואל את השאלה המוכרת שהפכה לביטוי מוכר: "מה ענין שמיטה אצל הר סיני, והלא כל המצוות נאמרו מסיני? אלא מה שמיטה נאמרו כללותיה ופרטותיה ודקדוקיה מסיני,

מהעני הקשר של המלווה ללווה אינו קשר של עבדות גמורה אלא חלקית וכמו שאמרנו קשר של שותפות אך מי שנזקק לצדקה הרי שהוא נכנס לעמדה של נזקק והמחיצה שיש בינו לבין הבורא היא גדולה הרבה יותר, משום כך מעלת ההלוואה גדולה ממעלת הצדקה, משום שהלוואה עם כל השעבוד שיש בה, עדין יש הרגשת חירות מסוימת שמופנית כלפי שמיא לעומת העני הנזקק שם התלות גדולה הרבה יותר ומשום כך גם המחיצה גדולה הרבה יותר. הלווה מחמת שהוא מצפה להחזיר את הלוואה עיניו נשואות לבורא שיעזור לו לעמוד בהתחייבותו, לעומת העני שמקבל צדקה, כיון שאין לו כל מחויבות לנותן הצדקה הרי שעניו אינו נשואות כלל לבורא.

24-25 - על פי הבנה זו ניתן להבין את היסוד של "עשר תעשר בשביל שתתעשר". מסביר הרב ראובן ששון הקב"ה זן ומחיה כל אחד מבניו. אך בשעה שהאדם ניזון מהצדקה, נמצא שברכת ה' שמייעדת עבורו, צריכה לעבור דרך מי שמפרנס אותו, לכן העשיר שמרבה בצדקה זוכה להתעשר, כי ברכת ה' שבה אליו כוללת את השפע המיועד לכל מי שניזון מכוחו. לכן הוא זוכה לרוב שפע הרבה מעבר לברכה שתהיה לו עבורו ועבור בני משפחתו. על כן יובן, שהמצב בו האדם עדיין לא נפל לעניות ולבקש צדקה, אלא שהוא נקלע לקשיים וזקוק להלוואה, כדי שיוכל להתחזק כלכלית ולעמוד על רגליו, הוא טובה גדולה יותר מאשר לתת לו צדקה. כי במתן צדקה האדם דואג לרווחה חומרית של העני, ואילו במתן הלוואה האדם מסייע גם לשמור על בחינת החיבור הישיר בין חברו ובין השפע האלוהי. כי שמירת העצמאות היא שמירת ברכת ה' הישירה על האדם.

מצוות השמיטה - מדד לרמת הבטחון בה'

26-27 - החתם סופר מדרג שלוש מדרגות בבטחון. 1. "ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו" - סוג של אנשים שלא נשענים כלל על אדם גם לא כאמצעי וצינור, אלא שמים את כל ביטחונם על ה' כדוגמת רשב"י הסובר שבזמן שישראל עושים רצונו של מקום מלאכתן נעשית בידי אחרים. 2. סוג של אנשים צדיקים וישרים הבוטחים על אדם או סבה מהסיבות או על ציבור שהם המפרנסים אותם ואומנם מודים ומשבחים להשי"ת שנתן כן בלבם של זה. 3. "ארור הגבר אשר יבטח באדם" - רשעים גמורים (כך מכנה אותם החת"ס) שאינם מאמינים בתשועת ה' כלל, אלא מאמינים רק בבני אדם שדרכם הם מתפרנסים ואומרים שלבבם הטוב הוא הזן אותם ואינם ניזונים כלל מחסדי ה' אשר שם חנו בעיניו.

על המדרגה הראשונה אומרים חז"ל "הרבה עשו כרשב"י ולא עלה בידם", כלומר שמדרגה זו אינה מתאימה לציבור. על המדרגה השלישית אמר החת"ס שאלו רשעים גמורים, כלומר גם מדרגה זו אינה מתאימה לציבור. נשארנו עם מדרגה מס' 2, מדרגתו של ר' ישמעאל החולק על רשב"י וסובר שגם בזמן שעושים רצונו של מקום "הנהג בהם מידת דרך ארץ" והרבה עשו כר' ישמעאל ועלתה בידם. הבעיה במדרגה הזו שלאדם קשה מאד לדעת האם הוא באמת שם מבטחו בה' או שהוא רק אומר שהוא שם מבטחו בה'. כיצד יוכל האדם לדעת? התשובה נמצאת בטעם של מצוות השמיטה. הכלי יקר אומר שטעם מצווה זו להשריש בישראל את מדת האמונה והבטחון בה' כי חשש הקדוש ברוך הוא פן בבואם אל הארץ יתעסקו בעבודת האדמה על המנהג הטבעי וכאשר כביר מצאה ידם ישכחו את ה' ויסורו בטחונם ממנו, ויחשבו כי כוחם ועוצם ידם עשה להם את החיל הזה ועולם כמנהגו נוהג ויחשבו שהארץ שלהם היא והם הבעלים ואין זולתם.

פעם בשבע שנים הקב"ה דורש מאתנו לחיות את מה שאנו מאמינים בו, לחיות כגוף אחד ובלב אחד, להבין שבאמת אין כאן גופים מחולקים אלא יש כאן גוף אחד עם יד ימין ויד שמאל. זו הבנה הרבה יותר עמוקה של שותפות, זו אינה שותפות של שני אנשים זרים שנפגשו ומצאו כימיה ביניהם, אלא זו שותפות שהיא בבחינת "ודבק באשתו והיו לבשר אחד".

20-21 - על פי הבנה זו ניתן להבין מדוע מצווה להלוות לגוי בריבית. על עם ישראל נאמר "עם לבדד ישכון ובגויים לא התחשב". בפרשת בחקתי נאמר "אף אני אלך עמם בקרי והבאתי אותם בארץ אויביהם או אז יכנע לבבם הערל ואז ירצו את עוונם". רש"י מבאר שבמילים "והבאתי אותם" מסתרת מידה טובה של הקב"ה. כשעם ישראל יוצא לגלות הוא עלול לומר לעצמו כיוון שהקב"ה הגלה אותנו מארצנו לבין העמים יכולים אנו לעשות כמעשיהם ולהתחיל להיות חלק מהם. ובמילים אחרות ליצור עם הגויים חיי שותפות שתביא לשגשוג ופריחה הדדית (כמו מה שרצו לעשות אנשי שכם עם בני יעקב). כמובן שבשותפות כזו יש סכנה גדולה של התבוללות, ומשום כך הקב"ה מביא בעצמו את עם ישראל לגלות ושולח את נביאיו להוכיח את ישראל ולהחזירם למוטב. בספר 'בינה לעיתים' של הרב סולטנוביץ' מובא שאחד התארים שיהודי הגולה "זכו" בו היה "הערפד מוצץ הדם". ליהודים כמעט ולא היה שום עיסוק שיכלו להתעסק איתו מלבד הלוואה בריבית. פעמים רבות היהודים היו רק המתווכים בין העשירים לעניים, אבל בסופו של דבר השנאה הגדולה יצאה עליהם. ההלוואה בריבית היתה רק התירוץ לשנאה, שנאה היתה ותהיה עם ריבית או בלי ריבית, אבל כדי שהגויים יצטיירו מוסריים הם תמיד דאגו לצייר את היהודי כיצור בלתי מוסרי כדי שהפגיעה בעם היהודי תהיה לגיטימית. ברובד הפנימי הצייווי להלוות לגוי בריבית טומן בתוכו הבנה עמוקה שהשותפות שלנו עם אומות העולם הוא סוג אחר של שותפות. יש אנשים שהאמירה "עם נבחר" עושה להם בחילה. יהודי צריך להבין שהוא מעל כל הבריאה!! ההבנה הזו מחייבת סוג אחר של שותפות עם אומות העולם, שותפות שמבליטה בצורה ברורה את ההבדל שיש בין ישראל לבין שאר האומות. אומות העולם באו לעולם כדי לשמש את ישראל. הצייווי להלוות לגוי בריבית מבליט את ההבנה שבשותפות עם הגוי עלינו לחפש את הרווח האישי שיש לנו מהשותפות. אין משמעות שותפות סתם לשם שותפות עם הגוי, כל מהות השותפות היא כדי שאנו העם היהודי נרוויח.

רובד נוסף - להיות מחובר לריבונו של עולם

22-23 - שלמה המלך אומר "עשיר ברשים ימשול ועבד לוח לאיש מלוה". מבאר המצודות שכשם שהעשיר בדעת ימשול בעניי הדעת כך המלווה מוכנע למלווה. הרב ראובן ששון מבאר חירות האדם היא אחד היסודות הגדולים בעבודת ה', כי אין עבד לשנים, ומי שמשועבד לזולתו, הדבר מפריע לעבודה מלאה לה'. במובן זה, "עבד לוח לאיש מלוה", והעבדות למלווה חוצצת בינו ובין עבודת ה'. באמת הקב"ה זן ומפרנס לכל, והכל ממנו יתברך שמו, אלא שבניגוד לבעלי החיים רצה הקב"ה שהאדם יהיה שותף פעיל למחיתו וכלכלתו, לפיכך בראו עם כוחות וכשרונות, כך שיוכל לעבוד ולהרוויח למחייתו בכוחות עצמו, והקב"ה ישרה ברכתו ואורו על מעשי ידי האדם. ואלם בשעה שהאדם נופל למעגל העוני, עד שנצרך להיות ניזון מקופת הצדקה, הרי שהוא למעשה ניזון דרך אנשים אחרים. אכן הקב"ה מפרנס את כולם, אך פרנסתו עוברת דרך 'אמצעי' ואינה ישירה מאת ה'. גם המלווה נזקק לבני האדם אך בשונה

על כן הוציאם ה' מן המנהג הטבעי לגמרי כי בשש שנים דרך האומות לעשות שני שנים זרע ושנה אחת בור כדי שלא להכחיש חילה, והקב"ה אמר שש שנים תזרע שדך, מידי שנה בשנה ואני מבטיחך להוסיף כוחה שלא תכחיש.

כאשר אדם באמת שם בטחונו בה' והוא משתמש באמצעים חומריים רק כדי להעברת השפע ברור לו שכאשר הקב"ה מצווה לא להשתמש בצינורות אז לא משתמשים ומי שבכל זאת משתמש רק יינזק, אך כאשר אדם לא חי את האמונה הזו אלא רק מדבר עליה, כאשר תגיע שנת השבע גם הלחץ דם שלו יעלה והוא ינסה למצוא את כל הפתרונות ההלכתיים כדי לא לאבד את הצינורות. המבחן הזה מקבל עוצמה בשנת השמיטה, אך כיום הניסיון הזה שייך רק לקהילת חקלאים, במהלך החיים כל אחד ואחד עובר תקופות של ניסיונות בהם הצינורות שלו כביכול נסתמים ובנקודה זו הוא בא למבחן מה רמת הביטחון שלו בה' יתברך, אי עמידה במבחן מלמדת את האדם שיש פער גדול בין הדיבור שלו לבין צורת החיים, ולעומת זאת עמידה במבחן מגלה שפיו ולבו שווים.

28-29 – בפרשת בחוקתי מתבאר לנו ששבעים שנות גלות לאחר חורבן בית ראשון היו כנגד שבעים שמיטין ויובלות שביטלו ישראל. ביטול שמיטה ויובל מעדי על חוסר ביטחון ואמונה בבורא יתברך שמו. יתכן שכאשר היו שואלים את פלוני האם הוא מאמין, התשובה שהיינו שומעים היא: "ודאי!!!" אך בפועל אי קיום השמיטה מעיד על הנתק שהיה בין העם לבורא עולם, נתק שגרר אחריו יציאה לגלות. זו הסיבה אומר הספורנו, שמשה מזכיר את פרשת שמיטה בהר סיני, משום שמשה חשב שמהר סיני מיד נכנסים לארץ ומשה הבין שאי שמירת השמיטה תגרור אחריה גלות וכדי לשמור על ישיבת עם ישראל בארץ ישראל משה מצווה את ישראל על מצוות השמיטה טרם כניסתם לארץ.

חברים יקרים!!

הלוואה ללא ריבית היא ביטוי לשותפות, שותפות שאינה עסוקה בשאלה "מה יצא לי מזה" אלא שותפות בה אנו פעם בעמדה של נותנים ופעם בעמדה של מקבלים, שותפות מעין זו מיטיבה עם העולם כולו. כל התנהלות הבריאה מבוססת על יסוד השותפות של הלוואה. לקיחת ריבית היא ביטוי לכך שאדם מחפש בכל פעולה רווחים אישיים. המצווה לתת הלוואה בריבית לגוי באה כדי לחזק את הרגשת העם הנבחר. יסוד השותפות אינו בא לידי ביטוי רק בזירת הכספים אלא גם בזירות החברתיות, בקהילה, בזוגיות, בעבודה וכו'. מצוות השמיטה מגלה לנו שלא מדובר בשותפות של שני גופים זרים, אלא שותפות של גוף אחד ונמצא שגם הנותן הוא בעצם מקבל. ציבור עלינו לפתח התנהלות של שותפות – שלי שלך ושליך שלך! כיחידים יש מקום למידת חסידות של שלי שלך ושליך שלך, אבל דרך זו אינה נחלת הכלל לא רק משום שהכלל לא במדרגה הזו אלא משום שהדרך לקדם את כלל המציאות היא אינה בדרך חסידות אלא בדרך ארץ. שבת שלום ומבורך!!!

